

Iva Lukežić
Rijeka

DIJALEKTOLOŠKO ČITANJE FORTISOVE “ASANAGINICE”

UDK: 811.163.42'282

811.163.42'282: 398.8

Rukopis primljen za tisak 10.7.2005.

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Josip Lisac, Sanja Vulić

Transkripcija Fortisove pjesme o Asanaginici i u najnovijim hrvatskim izdanjima u glavnim jezičnim odrednicama slijedi čitanje Vuka Stefanovića Karadžića iz prve polovine 19. stoljeća. U članku se istražuju mogućnosti čitanja izvorne verzije hrvatskim jezikom.

1. Stare nedoumice oko hrvatske verzije

Hrvatska pučka balada o plemenitoj Asanaginici nije do danas argumentirano pročitana (transkribirana) kao hrvatski tekst, kako bi nalagala njezina ukupna logika.

I u najnovijem se izdanju hrvatskoga prijevoda Fortisova djela¹ u transkripciji Fortisova izvornika slijedi načelo o refleksu *jata* što ga je sredinom 19. stoljeća uspostavio V. S. Karadžić u svojoj drugoj redakciji *Asanaginice* na srpski jezik,² na koju su se, s manje ili više uglavnom pravopisnih izmjena, ugledale i vezivale sve kasnije *srpskohrvatske* verzije,³

¹ Alberto Fortis: *Put po Dalmaciji*, priredio Josip Bratulić, Marjan tisak, Split, 2004.

² U prvome je čitanju iz 1814. *Asanaginica* prenesena nereformiranom ćirilicom, s refleksom kratkoga jata pisanim kao *e*, a dugoga jata kao *ie* (Вук Стеф. Караџић: *Жалосїйна ꙗсна ꙗлемениѣ Асан-аџинице* (Такодѣр Сербалѣ Мухамеданскога закона). (u: *Мала ꙗросїонарода славено-сербска Песнарица*, у Виени 1814., str. 112-116).

U drugome je čitanju iz 1846. *Hasanaginica* pisana reformiranom ćirilicom, s refleksom kratkoga jata pisanim kao *je*, a dugoga jata kao *ije* ((Вук Стеф. Караџић: *Хасанаџиница* u: *Srpske narodne pjesme*. Knjiga treća. Biograd [Beograd], 1894, prema bečkome izdanju 1846. priredio Ljub. Stojanović, str. 513-519).

³ *Srpskohrvatske/hrvatskosrpske* verzije variraju Karadžićeva čitanja iz prve polovine 19. stoljeća razlikujući se uglavnom po izboru nekih rješenja u često komentiranim točkama izvornika, a manje po jezičnome prijenosu, dok čitanja refleksa jata, tu najbitniju točku jezične interpretacije, svi nasljeđuju od drugoga Karadžićeva čitanja.

što su se sve do pod kraj 20. stoljeća prešutno prihvaćale i kao hrvatske.⁴ Po tome je davno petrificiranome kanonu u štokavštini kojom je ispjevana *Asanaginica* refleks jata dvojak: jednosložan kad je kratak i bilježi se slijedom *je*, a dvosložan kad je dug i bilježi se slijedom *ije*. Rečeno je načelo potka jezičnoj interpretaciji *Asanaginice* i u najnovijemu hrvatskome izdanju, iako je donekle zakriveno primjenom pravopisnoga rješenja Artura Cronie.⁵

Unatoč tome što *Asanaginica* ni 2004. godine nije pročitana jezikom u kojem bi se odrazio organski hrvatski refleks jata, ovo izdanje posredno omogućuje novo kritičko čitanje i interpretaciju jer usporedno s transkripcijom pjesme prema Karadžićevim načelima predočava grafijsku i ortografsku repliku teksta Fortisova izvornika *Asanaginice* i pridruženu mu potpunu sliku izvornih Fortisovih bilježaka. Time se današnjemu čitatelju i istraživaču omogućuje neposredna simultana ovjera i usporedba izvornih i prerađenih činjenica. Moguće je, tako, na izvorniku ovjeriti činjenicu da su u Fortisovu izvorniku iz 1774. godine⁶ oba refleksa jata - i kratki i dugi - dosljedno u svim primjerima zapisani slijedom *je*, kao i činjenicu da se upravo jednosložnim refleksima dugoga jata ispunjava deseterac, dok Karadžićevi pretpostavljeni dvosložni reflesi proizvode jedanaesterce pa je za njihovo svođenje na deseterce trebalo primjere sakatiti za jedan slog.⁷

K tome, najnovije izdanje osim uvida u integralni tekst balade donosi i integralnu verziju Fortisovih bilježaka, u kojima su, kako će se pokazati u ovome radu, pohranjeni ključevi za novo čitanje, transkripciju i filološku raščlambu ove pučke pjesme nastale prije dva i pol stoljeća u Imotskoj krajini, vjerojatno na pučkoj ikavici s toga prostora.

⁴ Uglavnom stoga što je tada i među vrlo obrazovanim filolozima bilo prošireno uvjerenje da su reflesi *jata* u drugome Karadžićevu čitanju podudarni s refleksima *jata* u Dubrovniku i okolici.

⁵ U biti se čitanje A. Cronie (Alberto Cronia: *Poesia popolare Serbo - Croata* Introduzione. Testi., Padova, 1949.) samo nekoliko razlikuje od Karadžićeve interpretacije, uglavnom po komentarima tekstovne topike i nešto drugačijom **pravopisnom** interpretacijom dvosložnoga dugoga refleksa jata: kratki se refleks interpretira jednosložnim slijedom *je*, a dugi, kao i u Karadžića, dvosložnim slijedom *ije*. Kako je Cronia imao uvid u Fortisov izvornik, nije mu mogla promaknuti činjenica da su u njemu svi reflesi jata, bez obzira na kvantitetu, zabilježeni slijedom *je*, te da se svi primjeri iz pjesme s dugim refleksom jata uklapaju u deseteračku shemu samo kao jednosložni, dok bi s dvosložnim refleksom tvorili jedanaesterce.

Kako je, primjerice, u dvama početnim stihovima pjesme:

Fortis: *što -se-hje-li-u-go-ri-ze-le-noj* (=10 slogova)

al-su - snje-zi-al-su-la-bu-do-vi (=10 slogova),

Karadžić: *što-se-bi-je-li-u-go-ri-ze-le-noj* (=11 slogova)

al-su - sni-je-zi-al-su-la-bu-do-vi (=11 slogova),

tako je i u svim ostalim stihovima u kojima su primjeri s dugim refleksom jata.

Ove je kolizije bio svjestan i A. Cronia, ali budući da mu je indoktrinacija Karadžićevom interpretacijom o dvosložnom refleksu dugoga jata u hrvatskoj štokavštini bila jača od akceptiranja egzaktnih i provjerljivih činjenica dostupnih vlastitom vidu, sluhu i znanju, pribjegao je konstruktu o eliziji prvoga sloga dvosložnoga dugoga jata radi uklapanja u deseteračku shemu, što po pravopisnoj konvenciji označava apostrofom, kao 'je:

što -se-b'je-li-u-go-ri-ze-le-noj

al-su - sn'je-zi-al-su-la-bu-do-vi. (itd.)

⁶ Naslov je izvornika: *Viaggio in Dalmazia, Dell'abate Alberto Fortis*, Venezia, 1774.

⁷ Ni A. Cronia se ne bi bio ogriješio o istinu da se umjesto za predumišljajem poveo za vlastitim opservacijama, te da je, slijedeći Fortisov predložak, sve reflekske jata transkribirao kao jednosložne.

Pomnija filološka raščlamba izvornika i bilježaka omogućuje i jasnije lociranje točke od koje je krenuo davni, do danas neprevladani nespোরазум što se, potpomognut inercijom, poput zle kobi perpetuira u svim čitanjima teksta položenoga u Fortisov izvornik od onih Karadžićevih iz prve polovine 19. stoljeća preko kasnijih čitanja i prečitavanja teksta izvornika do danas, ali otkriva i da je ključ za otklanjanje i prevladavanje tog nespোরазума pohranjen upravo u Fortisovu izvorniku.

Naime, pjesma je u izvorniku iz 1774. godine⁸ predočena hrvatskim jezikom na latinici grafijsko-ortografijskoga uzusa kakav se primjenjivao u južnoj Hrvatskoj u drugoj polovini 18. stoljeća. U izvorniku je usporedo s njome predočen i Fortisov prijevod pjesme s hrvatskoga na talijanski jezik.⁹ Od 1774. pa do prve Karadžićeve interpretacije hrvatskoga izvornika pjesma je prevedena na još sedam europskih jezika: na njemački (Werthes 1775. g.,¹⁰ Goethe 1778. g.¹¹), na francuski 1778. g.,¹² na švedski 1792. g.,¹³ na ruski 1794. g.,¹⁴ na latinski 1798. g.,¹⁵ na engleski 1798. g.¹⁶ i 1802. g.,¹⁷ na mađarski 1813. g.¹⁸ i ponovno na francuski 1813. g.¹⁹ Nakon što je balada po tim prijevodima postala čuvenom među europskim romantičarima,²⁰ slijedile su interpretacije hrvatskoga izvornika, odnosno redakcije V. S. Karadžića na srpski jezik, prva 1814. i druga 1846. godine.²¹

⁸ *Xalostna pjesanza plemenite Asan-Aghinize (I. 98-104)* i talijanski prijevod *Canzone delente della nobile sposa d'Asan-Aga (I. 99-105)* (u knjizi: Alberto Fortis: *Viaggio in Dalmazia. I-II*, in Venezia MDCCLXXIV.

⁹ Nerijetko je više riječ o prepjevima prepjeva, čak i u formalnome smislu: epski se deseterci, primjerice, u početku prenose epskim jedanaesticima ili dvanaesticima.

¹⁰ Clement Werthes *Klagessang von der edlen Braut des Asan Aga* (u knjizi: Fr. A. Cl. Werthes: *Die Sitten der Morlacken, as dem Itliänischen übersetzt*, Bern, 1775.).

¹¹ J. W. Goethe: *Klaggesang von der edlen Grauen des Asan - Aga* (u knjizi: J. G. Herder: *Volkslieder*, Leipzig, 1778., str. 309-314 i 330).

¹² *Chanson sur la mort di illustre epouse D'Asan-Aga* (u knjizi: M. L'Abbe Fortis: *Voyage en Dalmatie. I-II, traduit de l'Italian*. Berne MDCCXXXVIII. i Wynne de Rosenberg-Orsini: *Les Morlaques*, Venezia, 1778.).

¹³ Samuel Oedman: *Bref of Morlackerna*, Göteborg, 1792.

¹⁴ F. V. Karžavin: *Žalostnaja pesen'ka na smert' plemenytyja suprugy Asan-Agi*. (u: *Vožak pokazyvajuščij put' k lučšemu vygovoru bukv i rečenij francuzskih*, Spb. 1794.).

¹⁵ *Uxor a viro repudiata, dum alii a fratre nuptum datur, prae dolore moritur [Hasanaginica]* (u: Georgii Ragusini Ferrich: *Ad clarissimum virum Joannem Muller Georgii Ferrich Ragusini Epistola. Huic accedunt Illiricae linguae Poemata triginta septem latinis carminibus ab eoden Reddita. Excudebat Andeas Trevisan Ragusii Anno MDCCIIIC*, 17-20).

¹⁶ Walter Scott: *The lamentation of the Faithful Wife of Asan-Aga. From the Morlachian Language*. Edinburgh University library (Laing III 827 - cf N° 2185) i *Imitation of the beginning of a Morlachian Ballad, from the German*. National library of Scotland. Edinburgh (M.S. 997, f.5).

¹⁷ John Boyd Greenshields: *A Morlachian Funeral Song on the Death of the Illustrious Wife of Asan Aga*. London 1802., str. 149-154.

¹⁸ Kalinczy Ferenc: *Kazinczynak Poétai Berek*. Bpest, 1813.

¹⁹ Charles Nodier: *La femme d'Asan* (u: *Poésies illyriennes. Télégraphe Officiel des provinces illyriennes*, Ljubljana, 1813., str. 33).

²⁰ Pjesma je prevedena i nakon toga vremena. Od 1814. do 1974. prevedena je: na češki (Samuel Rožnay, 1818.), na poljski (Kazimierz Brodziński 1819.), ponovno na ruski (A. H. Vostokov 1827., A. S. Puškin 1835., A. Ahmatova 1960.), ponovno na švedski (Johan Ludvig Runenberg 1830.), na slovenski (Jakob Zupan 1832.), na albanski (Esad Mekuli 1964.), na malajski (Pangkat Harahap 1967.), na makedonski (Georgi Stalev 1974.), na turski (M. Tayyib Okict), na danski (Birthe Trzrup 1974.), na perzijski (Džemal Čehajić), na arapski (Ahmed Smajlović).

²¹ O Karadžićevim redakcijama v. bilješku broj 2.

Fortisovo su djelo i njegova *Asanaginica*, osim toga, u protekla dva stoljeća pretraženi i istraženi uzduž i poprijeko, o čemu je do naših dana napisano mnogo stručno upućenoga štiva. Svi su stihovi ove balade pomno pregleda(va)ni, kritički prečita(va)ni i (pre)kometirani. Analizirane su i Fortisove bilješke uz pjesmu, pretražena je i njegova korespondencija, identificirani su i učeni Hrvati koji su mu pomagali pri jezičnoj, te grafijskoj i ortografskoj redakciji hrvatskoga teksta.²² Pisano je o Asanaginici u domovini, detaljno su razmotreni ključni motivi i povijesna vjerodostojnost protagonista ove ljubavne drame s tragičnim završetkom, utvrđeno je okvirno povijesno vrijeme u kojemu se ona mogla dogoditi, te je prema tome procijenjeno i moguće vrijeme nastanka pjesme. Postavljena su i rješavana pitanja oko rukopisnoga teksta prema kojemu je grafijski i ortografski redigirana Fortisova verzija u izvorniku. Pokušavalo se precizirati teren na kojemu je pjesma zapisana, tragalose za mogućom osobom koja je zabilježila, odnosno pribavila tekst što je Fortisu poslužio kao predložak,²³ pa se i V. S. Karadžić prvih desetljeća 19. stoljeća osobno uputio u potragu za izvornikom na terenu Dalmatinske zagore gdje je pjesma nastala (bezuspješno, čini se zbog krivih pretpostavki²⁴). Nešto su uspješnije bile kasnije potrage za mogućim inačicama pjesme na širem terenu. Potkraj 19. stoljeća pronađena je i publicirana splitska inačica,²⁵ a tridesetih godina 20. stoljeća Meštrovićeva²⁶ i šipanska.²⁷ Sve su tri obilato stručno komentirane i uspoređene.²⁸

Pa ipak, nakon svega ostaje činjenica da čuvena Fortisova balada još nije korektno pročitana hrvatskim jezikom.

Ovaj je rad pokušaj odgovora na pitanja koja su do danas ostala neodgovorena:

- Može li se u izvorniku odrediti točka (ili točke) od koje se do danas perpetuirala nesporazum u prečitavanju i redigiranju prethodnih čitanja?

²² Matija Murko *Der Klaggesang der edlen Frauen des Asan Aga. Zu Goethes Gedächtnis*, Slavische Rundschau IV, 1932., S 97-114; Brünn - Prag - Leipzig - Wien, 1937., str. 9-32 i 55-79. Sam je Fortis kao savjetnik navodio svoje učene prijatelje: Cresanina Mateja (Matiju) Sovića, Makaranina Klementa Grubišića, te Splićanina Julija Bajamontija.

²³ V. Žarko Muljačić: *Od koga je A. Fortis mogao dobiti tekst "Hasanaginice"*, Radovi Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet Zadar, god 11, sv. 11. Razdio društvenih znanosti (7), 1972./1973., str. 277-288.

²⁴ *Asanaginica* je, među ostalim, deseteračka pjesma intimne, a ne junačke tematike, pa su je izvodile žene, a ne, kao u Karadžićevu zavičaju, muškarci (v. opširnije o tome u: Matija Murko: *Asanaginica sa Šipana*, Nova Evropa, XXVIII/4-5, Zagreb, 1935., 112-119).

²⁵ Srećko Dujam Karaman: *Narodna pjesma iz Spljeta [Hasanaginica]*, Slovinac, god. V, br. 23, Dubrovnik, 11. XI. 1882., str. 497-498. Na temelju ovog rukopisa Franc Miklošič je 1883. objavio originalni tekst *Hasanaginice* (Naslov: *Ueber Goethe's Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga. Geschichte des Originaltext und der Uebersetzungen*. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch Classe, CIII Band, II Heft, Wien, 1883., str. 413-490).

Utvrđeno je da je rukopis predan Miklošiču datiran 1780. godinom i da je nekad bio vlasništvo Fortisova učenoga prijatelja Julija Bajamontija.

²⁶ Milan Ćurčin: *"Hasanaginica" u narodu (Meštrovićeva verzija)*, Nova Evropa, XXV/3-4, Zagreb, 1932., str. 119-130.

²⁷ Matija Murko: *Asanaginica sa Šipana*, Nova Evropa, XXVIII/4-5, Zagreb, 1935., str. 112-119.

²⁸ Matija Murko: *150 godina Asanaginice u literaturi i usmenom predanju* (u: *Hasanaginica 1774-1974*, Svjetlost, Sarajevo. 1975., str., prijevod Mire Đorđević s njemačkog jezika članka: Matija Murko *Der Klaggesang der edlen Frauen des Asan Aga. Zu Goethes Gedächtnis*, Slavische Rundschau IV, 1932, S 97-114.; Brünn - Prag - Leipzig - Wien, 1937., str. 9-32 i 55-79).

- Ako postoje takve točke od kojih bi se moglo krenuti u erodiranje okamina u transkripciji, kako im prići?

- Kakva je bila izvorna hrvatska verzija (ili hrvatske verzije) koje je Fortis posjedovao? Postoji li ključ za njezinu (njihovu) rekonstrukciju? Kako bi ona glasila (kako bi one glasile)?

2. Nit u Fortisovoj bilješci pod oznakom a)

Vodeći se intuicijom da bi početak Arijadnine niti koja bi mogla razmrsiti klupko nespornosti zapleteno i omotano oko ove pjesme trebao biti negdje u izvorniku, ponovno sam ga pažljivo pretražila i konačno se pomnije usredotočila na prvu Fortisovu bilješku, s oznakom a).²⁹ Ona nipošto nije zapostavljena u dosadašnjim interpretacijama, naprotiv: sadržaj joj je pretresen i prilično detaljno komentiran, dakle poznat. Ponovno čitanje sve više me učvršćivalo u uvjerenju da se u njoj kriju metodološki ključevi za razrješenje pitanja zapletenih oko jezika kojim je zapisana Fortisova verzija Asanaginice.

2.1 Sadržaj Fortisove bilješke pod oznakom a)

Autor u bilješci pod oznakom a) navodi da se u Dalmaciji upotrebljava ovih pet pisama:

- *glagoljica ili jeronimsko pismo liturgijskih knjiga*,
- *ćirilica starih dokumenata*,
- *rukopisna ćirilica Morlaka (veoma nalik ruskomu kurzivu, s nekim posebnim znakovima)*,
- *majuskula srbijanskih kaluđera, i*
- *(gotovo arabizirani) kurziv kojim se služe u unutrašnjosti Bosne*.

Nazvavši prva tri pisma glavnima, autor nastavlja: "Budući da pojedina slova koja se upotrebljavaju u Dalmaciji nisu tako općenito poznata, mislim da je vrijedno prepisati ova četiri stiha na tri glavna pisma."

Potom predočava četiri početna stiha Asanaginice, ponajprije uglatom ustavnom hrvatskom *glagoljicom ili jeronimskim pismom liturgijskih knjiga*, potom *ćirilicom starih dokumenata*, te naposljetku *morlačkom rukopisnom ćirilicom*.

Predočavanju morlačke inačice prethodi opaska: "Morlački kurziv ima slabiji pravopis, ali sadrži više istine o njihovu izgovoru, kakav god on bio; ja sam se od njega u tekstu malo udaljio."

2.2 Komentari Fortisove bilješke pod oznakom a)

Ustavna hrvatska (uglata, granata) glagoljica, poznata iz rukopisa i tiskovina kasnijega srednjovjekovlja, pismo je prilagođeno sasvim određenom književnom jeziku,

²⁹ Prijevodi na strane jezike u načelu ovu bilješku ne donose ili je ne donose u cijelosti, vjerojatno stoga što im njezin potpun sadržaj nije ni bio bitan, a V. S. Karadžić se na nju nije osvrnuo ni u komentarima. Držeći se pak Karadžićeve prakse, ni ostala čitanja *srpskim / srpskohrvatskim / hrvatskosrpskim* ne donose u cijelosti tu bilješku, ključno važnu za čitanja u *hrvatskome* jeziku. Varijanta u izdanju 2004. godine korektno je prenosi u cijelosti.

hrvatskostaroslavenskomu, utemeljenomu između 12. i 14. stoljeća, kad je hrvatska sastavnica u njemu još imala glas "jat" i poluglas "jor", pa i posebna slova za te starojezične glasovne jedinice koje su u organskim hrvatskim govorima nestale i zamijenjene drugim glasovnim jedinicama najmanje 400 godina prije postanka pjesme o Asanaginici i zapisivanja inačice koja je dostavljena A. Fortisu.

Ćirilica starih dokumenata pisanih i tiskanih, također je pismo prilagođeno još starijemu stanju jezika, kad su u njemu osim "jata" još postojala dva poluglasa "jer" i "jor", te samoglasnik "jeri".

U obama se ovim pismima, uglatog glagoljici i staroj ćirilici "jat" i "jerovi" (u ćirilici i "jeri") grafijski i pravopisno manje ili više sustavno tradiraju na etimološkim mjestima. Samo filološki vrlo obrazovane osobe mogle su korektno prenijeti hrvatski tekst nastao u 17. ili 18. stoljeću na pisma prilagođena stotinama godina starijemu hrvatskome jeziku. I obrnuto: samo su jezični znalci bili kadri prenijeti isti taj tekst s glagoljice i ćirilice na latiničku grafiju i ortografiju kakva se primjenjivala u južnoj Hrvatskoj u 18. stoljeću.

Grafijski sustav *novije morlačke rukopisne ćirilice* (danas poznatije pod imenima *hrvatska ćirilica*, te *bosančica* ili *bosanska ćirilica*) odgovara novijemu stanju u hrvatskome jeziku općenito (i u književnoj jezičnome i u organskojezičnome pogledu). Budući da nema znakova za starojezične jedinice, taj je sustav prikladniji za bolje posredovanje tadašnjega stvarnoga sinkronoga jezičnoga stanja i za uporabu i pismenim osobama, neupućenima u specifična znanja o pojedinim povijesnim grafijama. Ili, Fortisovim riječima: ovo pismo ima slabiji pravopis, ali kazuje više istine o morlačkome izgovoru, kakav god on bio.³⁰

2.3. Transliteracija i transkripcija: primjena na četiri početna stiha *Asanaginice* predočena u Fortisovoj bilješci s oznakom a) trima starim hrvatskim pismima

Kad filolozi danas žele doći do konkretnoga teksta koji se krije iza pisma pisanoga kakvim starim i samo stručnjacima poznatim pismom, prenose ga u općepoznato pismo (najčešće u latinicu) dvama uzastopnim postupcima: najprije transliteracijom, a potom transkripcijom transliteriranoga teksta.

Transliteracija je postupak pri kojemu se, prema određenoj stručnoj konvenciji, tekst prepisuje s izvornika tako da se svako slovo stare i nepoznate grafije zamjenjuje konvencijom određenim slovom/slovima poznatijega pisma. Transliteracijom se iz pisma u pismo prenosi samo vizualna slika predložka, a dobiveni tekst se ne interpretira ni sadržajno, ni pravopisno, ni jezično: on se samo fizički prenosi iz nepoznatoga pisma u poznato. Transliteracija, međutim, ne predočava stvarni jezik potreban filologu za interpretaciju.

Da bi se dobila stvarna slika jezika položenoga u izvornik, transliterirani se tekst podvrgava transkripciji, koja uključuje stručnu interpretaciju onoga što je dobiveno transliteriranjem. Transkripcijom se interpretira stvarni tekst, rekonstruiraju se njegove stvarne jezične jedinice.

Slijede prikazi četiriju početnih stihova *Asanaginice* predočenih trima glavnim pismima u Fortisovoj bilješci pod oznakom a), obrađenih današnjom metodom transliteracije i transkripcije. Transliterirani obrasci označeni su kao (a) a transkribirani kao (b).

³⁰ "Istina o morlačkome izgovoru" zapisanom morlačkim kurzivom najvećim se dijelom odnosi na "morlački", odnosno ikavski izgovor bivšega "jata".

2.3.1. Prijenosi s *glagoljice ili jeronimskoga pisma liturgijskih knjiga* na latinicu prema današnjemu uzusu

(a) transliteracija s *glagoljskoga predložka*

što se běli vъ gorě zelenoī?
alъsu snězi, alъsu labutove?
dasu snězi većbī ōkopnuli;
labutove većbī poletěli.

Prijenos teksta transliteriranoga s glagoljskoga predložka u transkripciju ili čitanje može se usmjeriti prema starojezičnome (dijakronijskome) stanju ili prema onoj jezičnoj sinkroniji u kojoj je nastala žalosna pjesma o plemenitoj Asanaginici.

Prva je mogućnost čitanje transliteriranoga teksta u starojezičnome obrascu hrvatskoga jezika u kojemu još postoji poluglas u jakim položajima i samoglasnik jat u statusu fonema. Kako nije posve sigurno je li jat u to vrijeme imao monofonški izgovor s artikulacijom između glasa *i* i glasa *e* (usko starojezično *ē*) ili diftonški izgovor (*ie*), transkript valja predočiti s obje artikulacijske inačice jata.

Druga je mogućnost čitanje transliteriranoga teksta na dva moguća štokavska obrasca 18. stoljeća, u kojima u jeziku više nema poluglasova, a jat ima dva moguća refleksa: (b)a) jekavski dubrovački i (b)b) ikavski Asanaginičina zavičaja

(b) transkripcija teksta transliteriranoga s *glagoljskoga predložka* u starojezične inačice

Što se běli v' gorę zelenoj? // *Što se bieli v' gorie zelenoj?*
Al' su snězi, al' su labutove? // *Al' su sniezi, al' su labutove?*
Da su snezi, već bi okopnuli, // *Da su sniezi, već bi okopnuli,*
labutove već bi poletěli. // *labutove već bi poletieli.*

(b)a) transkripcija teksta transliteriranoga s *glagoljskoga predložka* u dubrovačku jekavsku varijantu

Što se bjeli u gori zelenoj?
Al su snjezi, al su labutovi?
Da su snjezi, već bi okopnuli,
labutovi već bi poletjeli.

(b)b) transkripcija teksta transliteriranoga s *glagoljskoga predložka* u ikavsku varijantu Dalmatinske zagore

Što se bili u gori zelenoj?
Al su snizi, al su labutovi?
Da su snizi, već bi okopnili,
labutovi već bi poletili.

2.3.2. Prijenosi s ćirilice starih dokumenata na latinicu prema današnjemu uzusu:

(a) transliteracija s ćiriličkoga predloška

Što se běli v̋ gorě zelenoj?

Alb su snězi alb su labutove?

Da su snězi, većby okopnĕli

Labutove većby poletĕli.

(b) transkripcija teksta transliteriranoga s ćiriličkoga predloška

u protojezičnu varijantu

Što se bieli v' gorie zelenoj?

Al' su sniezi al' su labutove?

Da su sniezi, već by okopnieli,

labutove već by poletieli.

(b)a transkripcija teksta transliteriranoga s ćiriličkoga predloška

u dubrovačku jekavsku varijantu

Što se bjeli u gori zelenoj?

Al su snjezi, al su labutovi?

Da su snjezi, već bi okopnjeli,

labutovi već bi poletjeli.

(b)b transkripcija teksta transliteriranoga s ćiriličkoga predloška

u ikavsku varijantu Dalmatinske zagore

Što se bili u gori zelenoj?

Al su snizi, al su labutovi?

Da su snizi, već bi okopnili,

labutovi već bi poletili.

2.3.3 Prijenosi s rukopisne ćirilice Morlaka na latinicu prema današnjemu uzusu:

(a) transliteracija s predloška pisanoga morlačkim kurzivom

štose bili u gori zelenoi

alsu snizi alsu labutovi

dasu snizi većbi okopnuli

labutovi većbi poletili.

(b) transkripcija teksta transliteriranoga s predloška pisanoga morlačkim kurzivom

Što se bili u gori zelenoj?

Al su snizi, al su labutovi?

Da su snizi već bi okopnuli,

labutovi već bi poletili.

2.3.4 Moguće je iz ovoga zaključiti sljedeće:

α. Konačna transkripcija prvih četiriju stihova Fortisove *Asanaginice* iz sva tri grafijsko-ortografska predloška donosi na vidjelo ikavicu Dalmatinske zagore u 18. stoljeću;

β. Isti stihovi transliterirani iz glagoljičkoga i ćiriličkoga predloška mogu imati tri interpretacije: s jedne strane starojezičnu varijantu/varijante, a s druge dvije interpretacije hrvatske štokavštine 18. stoljeća: dubrovačke jekavice i ikavice Dalmatinske zagore;

γ. Isti stihovi transliterirani iz predloška pisanoga morlačkom rukopisnom ćirilicom mogu se transkribirati samo jednoznačno. Ta transkripcija odražava ikavicu Dalmatinske zagore u 18. stoljeću.

δ. Budući da je Fortisova varijanta jekavska, nije nastala prijepisom iz predloška pisanoga morlačkom rukopisnom ćirilicom, što, uostalom, potvrđuje i sam A. Fortis, navodeći da se malo udaljio od morlačke varijante, iako ona "sadrži više istine o izgovoru".

ε. Fortisov je tekst, dakle, transkribiran s glagoljice ili s ćirilice. Pomniji pregled transkripcija s oznakama (b)b), otkrit će razliku u jednoj riječi u trećemu stihu: transkripcija s ćirilice glasi: *okopnjeli*, a transkripcija s glagoljice *okopnuli*. U Fortisovu tekstu je *okopnuli*, kao i u morlačkoj rukopisnoj ćirilici. To izravnije potvrđuje da je Fortisov tekst transkribiran pretežno s glagoljice, uz zagledanje i u morlačku varijantu, osobito u drugome dijelu.

ξ. Tekst nastao na "morlačkome" terenu vjerojatno u drugoj polovini 17. stoljeća, dostavljen je Fortisu napisan rukom stručnjaka trima pismima i njima odgovarajućim pravopisima, a potom je pretežno s glagoljskoga i nešto manje s morlačkoga predloška transkribiran u onovremenu latinicu. Pretpostavlja se da su autori tih prijepisa trojica Fortisovih učenih prijatelja.³¹ Prijepisi teksta na glagoljicu i staru ćirilicu mogu potjecati od Cresanina Mateja Sovića ili od Klementa Grubišića. Prvi je bio istaknuti poznavalac crkvenoslavenskoga jezika pisanoga glagoljicom i ćirilicom, zagovaratelj rusifikacije glagoljskoga misala te autor latiničkoga prijevoda crkvenoslavenske gramatike. I Klement Grubišić je bio temeljit poznavalac obaju starih alfabeti, ćirilice i glagoljice. Najbliži Fortisu, Splitsanin Julije Bajamonti, bio je pak skupljač, poznavatelj i prevoditelj na talijanski narodnih hrvatskih pjesama, poznavatelj starije dubrovačke i bosanske književnosti i crkvenoslavenskoga jezika, znalac morlačkoga kurziva, čijoj je ostavštini pripadala i ikavska varijanta *Asanaginice* (Splitski rukopis), vjerojatno izvorno pisana morlačkim kurzivom. Od njega potječe i prijepis prvih četiriju stihova morlačkim kurzivom u Fortisovoj bilješci a), a vjerojatno je on bio Fortisovim redaktorom za čitanje *Asanaginice* dubrovačkom jekavicom i za grafijsko-ortografsko prenošenje u latinicu. Naime, iako je Fortis znao hrvatski, ne bi bez pomoći vrlo upućena stručnjaka mogao napisati sve ono što je navedeno u bilješci pod oznakom a), niti bi to mogao ilustrirati kako je učinio, a još bi manje mogao čitav tekst prenijeti na latinicu i na njoj odgovarajući tadašnji pretežito morfonološki pravopis.

³¹ O tome iscrpnije u: Matija Murko: *150 godina Asanaginice*, str. 376-379.

3. Transkripcija čitavoga teksta s predložka u Fortisovu izvorniku

Tekst je u izvorniku prenesen u latiničku grafiju postupkom transkripcije: onodobnom se grafijom i ortografijom bilježi izgovor svih jezičnih jedinica koje je imao tadašnji dubrovački organski govor, uključujući i slijed *je* kao refleks "jata", foneme /l̥/, /n̥/ i /j/ za koje u glagoljici i ćirilici nije bilo grafema, te čitanje prijedloga *vz* u tada već sinkronijskome obliku *u*.

3. 1. Pregled grafije i ortografije u *Asanaginici* u Fortisovu izvorniku

(a) Jednim se, uvijek istim znakom, bilježe fonemi

- samoglasnici: /i/ = (i), /e/ = (e), /a/ = (a), /o/ = (o), /u/ = (u),

- suglasnici: /b/ = (b), /d/ = (d), /k/ = (k), /l/ = (l), /m/ = (m), /n/ = (n), /p/ = (p), /r/ = (r),
/t/ = (t),

/ž/ = (x) u svim primjerima: *pobjexe, penxere, daixa, bexe* (2), *xepe, xelila*

(b) Jednim se istim slovom bilježe različiti fonemi:

- slovom (**z**) = fonemi /z/ i /c/

slovo (**z**) = fonem /z/ u primjerima: *zelenoj, fnjezi* (2), *oblaziga, razumjela, u zatraghe**,
*za ruke, raztavio**, *pozdravgliafce, kgnizi, zdravo*,

slovo (**z**) = fonem /c/ u primjerima: *etriza, gliubovza, Aghiniza* (2), *dize, liza, brataz*,
bratzo, puza, firotize, podkliuvaz, firotize, chierze,

- slovom (**g**) = fonemi /g/ i /đ/

slovo (**g**) = fonem /g/ u primjerima: *gorje, nego, oblaziga, ago, gdi, govori, kgnigu*,
gre, grede (2), *gledajuchi, gošpodu, gleda, gledajuch*

slovo (**g**) = fonem /đ/ ispred e, i u primjerima: *doge, izhogiaju, argiaskoga*

(c) Isti se fonem bilježi dvama ili trima znakovima

- fonem /g/ slovom (**g**) i dvoslovom (**gh**)

slovom (**g**) u primjerima: *gorje, nego, oblaziga, ago, gdi, govori, kgnigu, gre*,
grede (2), *gledajuchi, gošpodu, gleda, gledajuch, govorila, Bogom*

dvoslovom (**gh**) ispred e, i u primjerima: *Aghie, Aghe, Aghiniza* (2), *u zatraghe, dugh*,
Aghi (2)

- fonem /v/ slovom (**v**) i slovom (**u**)

slovom (**u**) samo u primjeru: *due*

slovom (**v**) u svim ostalim primjerima

- fonem /j/ slovom (**j**) i slovom (**i**)

slovom (**j**) u primjerima: *majko, zelenoj, je* (2), *nije, fvojoj, gnoj* (2), *dva-je, jedva-je*,
u rodu-je, najvechie, aj, jedno, moje, gledajuchi, fvoje, haja fce, daje, da-je, djevojku, fvoje,
gledaju,

slovom (**i**) uz vokal u primjerima: *vjernoj, čekai-me, kadia, kadij* (2), *djevoiku* (2),
djevoike (2), *ne moi*

- fonem /s/ slovom (*f*) i slovom (*s*)

slovom (*f*) u primjerima: *fejtriza, ftida, fvojoj, ftala* (2), *ftade, Afan* (2), *vрати- nam-fe, vratiše, fe* (3), *framote, fvione, finkom* (2), *proše sa svi ftrana, imoškomu, kaduna-fe, fvomu, serze, fvoje, lištak, gofpodu, nofi, fšrotize fvoje,*

slovom (*s*) u primjerima: *misli, s' gnime, sina, s' malahnim, imoski, svatove, svate* (3), *svati, s' gnome, s' penxere,*

- fonem /č/ slovom (*c*) i slovom (*ç*)

slovom (*c*) ispred *i* u primjeru: *rjeci,*

slovom (*çt*) bez obzira na okoliš u primjerima: *poruča, muçi, vienčanje, proučila, u celo*

- fonem /é/ dvoslovom (*ch*) i troslovom (*chi*)

dvoslovom (*ch*) u primjerima: *vech-bi* (2), *vech* (2), *Pintorovich, vech-se, gledajuchi,*

troslovom (*chi*) ispred vokala u primjerima: *mechie, chiere* (2), *oproščienja, najvechie, chierze,*

- fonem /š/ slovima (*f*) i (*s*), dvoslovom (*fc*) i troslovima (*fci*) i (*fcj*)

slovom (*f*) u primjerima: *faglie* (2), *ništa, u bešicje, uštaviše*

slovom (*s*) u primjeru: *dosli,*

dvoslovom (*fc*) u primjerima: *scto, jofc* (2), *hajašce, ništa, pišce, pozdravgliašce, mogliašce, pokupišc, starišcini, starišcina*

troslovom (*fci*) ispred vokala *a, e* u primjerima: *fciator, našcia, vješcia, mašcia, oproščienja, mogliašce*

troslovom (*fcj*) ispred vokala *o* u primjeru: *s duščjom*

- fonem /n/ slovom (*n*) i dvoslovom (*gn*)

slovom (*n*) u primjeru: *knighe,*

dvoslovom (*gn*) u primjerima: *kogna, za gnom, gnoj* (2), *kgnigu* (2), *s' gnime, gnu, kgnizi, kgniga, gnome, kogne*

dvoslov (*nj*) označava nesliven (nejotiran) izgovor /n/ + /j/: *oproščienja, vienčanje*

- fonem /l/ dvoslovima (*gl*) i (*li*) i troslovom (*gli*)

dvoslovom (*gl*) u primjeru: *hagline,*

dvoslovom (*li*) u primjeru: *podkliuvaz*

troslovom (*gli*) uglavnom uz vokale u primjerima: *uzimglie, gliubila, gliutimi, gliubovza, boglie, gliubi, nedjegliu, pozdravgliašce, mogliašce*

- fonem /r/ dvoslovima (*er*) i (*ar*)

dvoslovom (*er*) u primjerima: *terču, serze,*

dvoslovom (*ar*) u primjeru: *argiaskoga*

- refleks jata */č/ dvoslovima (*je*) i (*ie*) i slovima (*e*) i (*i*)

dvoslovom (*je*) u primjerima: *u gorje, šnjezi* (2), *poletjeli, vjernoi, bjelomu, rjeci, razumjela, pobjexe, djevoike, vješcia, u bešicje, odjeliti, vrijeme* (2), *nedjegliu, bjele, djevoika, ljepo* (2), *djevojku, bjela, djevoiku*

dvoslovom (*ie*) u primjeru: *vienčanje*

slovom (*e*) u primjerima : *dve* (2), *due*

slovom (*i*) u primjerima : *gdi*, *xelila*, *starjfcini*, *starjfcina*

(d) Udvojenim se suglasnicima bilježi jedan fonem:

fonem /p/ = (*pp*) u primjeru: *kuppi*,

fonem /n/ = (*nn*) u primjeru: *podpunno*

(e) Pisanje proklitika i enklitika

Proklitika se piše odvojeno od naglasne cjeline. Pisanje enklitika nije usustavljeno. Enklitika se od naglašene riječi najčešće odvaja crticom: *al-fu*, *da-fu*, *vech-bi*, *ni-fu*, *nit-fu*, *Afan-Aghe*, *Afan-Ago*, *bolu-je*, *kad li-mu-je*, *čekai-me*, *jojc-je*, *vrati-nam-fe*, *ni-je*, *gdi-me*, *vech-fe*, *vadi-gnoj*, *dva-je*, *vech-je*, *jedva -je*, *ter-je*, *u rodu-je*, *kaduna-fe*, *neg-ne vidi*, *zdravo-fe*, *vech-gnu*, *bratu-fe*, *da-je*, *dve-je*, *prid-gnu*, *Afan-Aghiniza*, *kad-fe*, *u put-fe-je*; ili se odvaja i piše bez crtice: *tako te ne xelila*, *djevoika te*, *ljepo te mogliafće*; - ili se ne odvaja: *oblaziga*, *vratife*, *uftavimi*.

(f) pisanje prijedloga s i k

Prijedlozima *s* i *k* pretpostavlja se dugi oblik i njegova elizija zbog metra te se pišu s apostrofom *s'gnime*, *s'malahnim*, *s'gnome x*, *s'penxere*, *s'dufcjom*, *k'febi*.

(g) Ortografska načela

Ortografija nije ujednačena. Naporedni su primjeri morfonološkoga i fonološkoga pravopisa: *žalostna*, *podpunno*, *raztavio*, *bratzo* (= bratco), *podkliuvaz*, *hodte*, *izhogiaju*; *dice*, *imoski*, *neg-ne vidi*.

3.2. Transkripcija Fortisova predložka u konkretne hrvatske jezične obrasce

S obzirom na jekavski i ikavski refleksi jata u južnim hrvatskim štokavskim govorima, moguće je s ovako zapisanoga teksta izvornika pri transkripciji u današnju latinicu i pravopis dvojako čitanje refleksa jata, u Fortisovu izvorniku zabilježenoga grafemskim slijedom *je*.

Taj je slijed u današnjoj transkripciji moguće čitati doslovno onako kako je pisan u izvorniku. Doda li se takvom čitanju i čitanje suglasnika (*h*) u primjerima u kojima je zabilježen u Fortisovu izvorniku, pjesma će biti pročitana na dubrovačko-mljetskoj verziji.

No moguće je taj slijed čitati i kao *i*. Učini li se tako, i izbacili se čitanje suglasnika (*h*) i na mjestima gdje je u Fortisa zabilježen, pjesma će biti pročitana na dalmatinskozagorskoj verziji Asanaginčina zavičaja, Imotske krajine.

Stjecajem okolnosti u prvoj polovini 19. stoljeća tekst nije transkribiran ni na jedan od spomenutih hrvatskih jezičnih obrazaca. Transkribirao ga je Vuk Stefanović Karadžić (uz prokrustovske zahvate u sam tekst, što je u struci opservirano, pa i razložno zamjerano) na svoj materinski istočnohercegovački jezični obrazac, u kojemu je kratki refleksi jata jednosložan slijed *je*, a dugi refleksi dvosložan slijed *ije*. Sve kasnije transkripcije, bilo da su slijedile, bilo da su ukidale ostale Karadžićeve zahvate u tekst, slijedile su ovu (namjernu ili nenamjernu) krivotvorinu.

No ne samo to. Obrazac po kojemu je V. S. Karadžić pročitao refleks jata u Asanaginici, postao je od druge polovine 19. stoljeća u Karadžićevih sljedbenika uglednim modelom pa potom gotovo i kanonom za čitanje ukupne dubrovačke pisane baštine.

Naime, iako je u dubrovačkoj baštini refleks jata oduvijek pisan kao *je* (ili, zavisno o grafiji, kao *ie*), a u dubrovačkome je govoru (kao i na Mljetu i na čakavskome Lastovu) pretežit refleks jednosložan diftong (dug ili kratak, kao i ostale vokalne jedinice),³² sve što je pročitano (transkribirano) iz te baštine nije drugo do falsifikat u odnosu na stvarno stanje.³³ Posljedice su takvih zahvata za Hrvate i hrvatsku kulturu bile dalekosežne i sudbonosne.³⁴ Tek se u zadnjim desetljećima 20. stoljeća javljaju znanstveni radovi koji to pitanje problematiziraju na pravi način.³⁵

3.3 Čitanje po dubrovačkome jekavskome obrascu

Oslonci za čitanje izvornika su u ovim dijalektološkim spoznajama: refleks jata u osnovama riječi i u nastavcima pridjevske deklinacije = je; (h) = /h/; -io = -io;³⁶ akcentuacija

³² P. Ivić (*Štokavsko narječje*, str. 59, u knjizi *Jezik srpskohrvatsk i/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*), za govore Dubrovačkoga primorja piše: "Izgovor dugog *ě* je dvosložan ili jednosložan u zavisnosti od akcenta: *brĕjeg* ali *rĕjka*". Ako bi se stručnjak za akcentuaciju zadovoljio tim dvama navedenim primjerima, mogao bi pomoću njih izvesti jezično pravilo, koje bi se opet razlikovalo od onoga u Karadžićevu materinskom jeziku, gdje kvantiteta akcenta na refleksu određuje njegovu jednosložnost ili dvosložnost. Ako bi se sudilo na temelju dvaju navedenih primjera, u govorima Dubrovačkoga primorja jednosložan ili dvosložan refleks dugoga jata zavise o intonaciji (a ne o kvantiteti): dugi jat je dvosložan kad je pod silaznom intonacijom (*brĕjeg*), a jednosložan kad je pod uzlaznom intonacijom (*rĕjka*).

U govorima Hrvata izvan Hrvatske (prije svega u Bosni, ali i u Hrvatskoj, gdje je riječ o migracijskim govorima podrijetlom iz Bosne) refleks jata može biti i dvosložan (istočnobosanski dijalekt i njegove dijaspore), ali je i tada samosvojan, s posebnim pravilima, neusklađenima s pravilima koja vrijede u istočnohercegovačkom (Karadžićeva zavičaja) i u govorima dubrovačkoga dijalekta.

³³ Recenzirajući nedavno rad jedne mlade znanstvenice o tekstovima iz ostavštine jednoga dubrovačkoga autora iz 17. stoljeća, primijetila sam da autorica dvojako čita primjere s refleksom jata: replicirajući autorovu izvornu grafiju i dugi i kratki refleks prenosi sljedom *je*, a iste primjere u paralelnim transkribiranim rečenicama čita u zavisnosti od kvantitete kao *ije* ili *je*. Na upit o razlozima te nedosljednosti odgovorila je da je transkripciju preuzela prema čitanju izvedenome u drugoj polovini 19. stoljeća (navela je vrlo ugledno ime). Na pitanje zašto se ne povodi za onim što vidi svojim očima i što zna svojim jezičnim iskustvom (a kao Dubrovkinja zna da je u njezinu rodnome govoru refleks jata bez obzira na kvantitetu jednosložan slijed *je*, kao i u još nekim govorima na hrvatskome jugu), odgovorila je da se ne osjeća dovoljno stručno kompetentnom i jakom da bi išla usuprot etabliranim autoritetima. Pozvavši se na noviju literaturu o tome pitanju (v. bilješku br. 35), u konačnoj je verziji svoga rada problem interpretirala na pravi način.

³⁴ U Hrvatu u Hrvatskoj, u kojih je u organskim govorima moguć samo jednosložan refleks jata (ikavski, ekavski, jekavski), u osnovicu je modernoga jezičnoga standarda od kraja 19. stoljeća zaslugom hrvatskih "vukovaca" normiran dvojak refleks jata u osnovama riječi (kratki jednosložni *je*, dugi dvosložni *ije*). Hrvati u Hrvatskoj su dužni tako pisati, a budući da ortoepija standardnoga jezika nije priručnički razrađena, govorna je praksa u Hrvatskoj, slijedeći prirodni tijek, uspostavila govorni uzus po kojemu se refleksi jata izgovaraju jednosložno: kao *je*. Hrvati u Hrvatskoj od malih nogu uče pisati dvosložni jat, činjenicu koju u svome jeziku nemaju, pa se već više od sto generacija Hrvata u Hrvatskoj opterećuje tom jezičnom činjenicom kao frekventnim pravopisnim problemom, ostajući u tom pogledu nedovoljno pismenima i nakon postignuća akademske razine u svome školovanju.

³⁵ J. Vončina: *O istraživanju jezika starije hrvatske književnosti* (1970.); *Jezična baština. Lingvostiliistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća* (1988.); *Hrvatski jekavski dugi jat* (1993.); N. Bašić: *Jatovska raslojenost u Kašićevim djelima* (2001.); Ivana Franić: *Jezična analiza dubrovačke zbirke poslovice Prorijča slovinska iz 1697. godine* (2004.). Sanja Vulić: *Rešetarova zapažanja o dubrovačkom govoru potkraj XIX. i u prvim desetljećima XX. stoljeća*, Zbornik o Milanu Rešetaru, Zagreb 2005.

je zapadnonovoštokavska. Desno se iza oznake *I*: navodi oblik izmijenjenih primjera u Fortisovu izvorniku.

Žalasnā pjēsānca plemènitē Asanāginicē

Štò se bjélī u gòri zèlenōj? *I*: u gorje
al su snjēzi, al su lābutovi? *I*: labutove³⁷
Da su snjēzi, već bi okòpnuli,
lābutovi već bi polètjeli. *I*: labutove
Ni su snjēzi, nit se lābutovi, *I*: labutove
nego šātor āgē Asānagē.
Ōn bòlujē ù ranami ljūt 'mi. *I*: gliutimi³⁸
Ōblazī ga māter, i sèstrica,
a ljùbōvca òd stīda nè mogla.
Kād li mu je rānam ' bōljē bìlo
ter pòrūčā vjērnōj ljùbi svòjōj:
"Nè čekāj me u dvòru bjēlōmu,
ni u dvòru, ni u ròdu mōmu!"
Kad kāduna rjēči raz ùmjela,
još je jādna ù tōj misli stāla,
jēka stāde kónjā oko dvóra,
i pòbježe Asanāginica
da vrāt lòmī kùlē nìz pēnzere.
Zà njōm trčū dvjē cēre djèvōjke: *I*: terču dve³⁹
"Vrāti nām se, mīla mājko nāša!
Nije òvō bábo Asanāgo
već dàža, Pintórović bēže!"

³⁶ Knjiški, fonološkom ortografskom tradicijom posredovani oblik (*pokupio*), u kojemu se ne bilježi artikulacijski slabo hijatsko *j*.

³⁷ Protojezični i starojezični oblik nominativa množine imenica muškoga roda, danas sačuvan samo u toponimima sa značenjem etnonima (Šapjane, Grižane, Poveljane, Igrane i sl.). Pretpostavljam da takvih oblika nije bilo u govorima 17. i 18. stoljeća, te da se oblik *labutove* u izvorniku našao recenzijom Fortisova pomagača, znalca starojezičnoga stanja.

³⁸ Kako deseterac zahtijeva kraćenje jednoga sloga, pretpostavljam da je ono u ovome jezičnome sustavu izglednije u pridjeva nego u imenice.

³⁹ Iako u svim južnim govorima, ikavskim i jekavskim, postoji pokoji primjer s drugačijim (u ovome slučaju ekavskim) refleksom jata, nije mi poznato da je i u jednome brojna imenica ženskoga roda ekavskoga lika. Razlog tobožnjemu ekavskome obliku ovoga primjera mogao bi biti njegov talijanski oblik *due*, u ovome stihu upravo tako napisan, a u ostalim stihovima gdje se javlja, prebačen je u Fortisa u hrvatsku grafiju: *dve*. Budući da je u izvorniku očigledno po srijedi redaktorski zahvat, sva su tri primjera u mome čitanju u dubrovačkoj verziji prenesena u oblik: *dvje*.

I vrātī se Asanāginica

ter se vjēšā brātu ōko vrāta:

*"Dā, mōj brāte, vĕlikē sramòtē
gdje me šālĵē òd petero djècē!"*

I: gdi⁴⁰ ...dize

*Bēže mùčī, ne gòvorī ništa,
već se māsā u žēpe svionē
i vādī njōj knjĵgu oproštén'ja
da ūzimljē pòtpunō vjenčán'je,
da grē s njíme mājci ūza trāge.*

I: oproščienja

*Kad kāduna knjĵgu proučila,
dva je sīna u čèlo ljúbila
a dvjē čēre rumèna líca,
s mālahnīm se u bēšici sīnkom
odĵéliti nĵkāko nè mogla,
već je brātac zā rŭke ūzēo
i jèdva jē s sīnkom rāstavio,
tèr jē mēcē k sēbi na konĵica,
s njóme gréde u dvóru bjĕlōmu.*

I: due

I: a s' malahnim u bešicje šinkom⁴¹

*U ròdu je mālo vrĵéme stāla,
mālo vrĵéme: nè nèdjelju dánā.*

*"Dòbrā kādo, i òd roda dòbrā!" -
dòbrŭ kādu pròsŭ sà svĵēh strānā,
da nájvečē ĩmoskī kādĵija.*

I: Kado

I: ša švī

I: majvechie⁴²

Kāduna se brātu svōmu mōlī :

*"Aj, tākō te ne žĕljela, brāco,
nēmōj mēne dávat zā nikogā
da nè pucā jādno sŕce mōje
glĕdajŭci siròtice svòje!"*

I: xelila

⁴⁰ Moguće je da je u Fortisovo vrijeme među ikavizmima u dubrovačkome govoru bila i riječ *gdi*, a moguće je da je taj ikavski oblik preuzet iz verzije pisane morlačkim kurzivom (za koju se pretpostavlja da ju je pisao J. Bajamonti, i sam ikavac, koji je vjerojatno i za tisak redigirao *Asanagicu*). Stoga sam se opredijelila za današnju dubrovačku knjišku inačicu: *gdje* (u dubrovačkim se organskim govorima ova riječ nerijetko javlja s trećom jotacijom: *gde, ðe*).

⁴¹ Zamjenica *se* pripada povratnomu glagolu *odjeliti se*. Kako je u izvorniku ispuštena, u svim se interpretacijama ubacuje u tekst na račun kojega sloga, obično u istome stihu. Ovdje je ubačena u prethodni stih istisnuvši jednosložni veznik u izvorniku.

⁴² U izvorniku tiskarska omaška: *majveće*.

*Ali bēže nē hajasē nīšta,
već njū dājē ìmoskōmu kādji.*

I: Kadii⁴³

*Još kāduna brātu se mòljāšē
dà njōj pīšē listak bjēlē knjīgē,
dà jē šāl̄jē ìmoskōmu kādji:*

I: Kadii⁴⁴:

*"Djèvōjka te ljēpo pòzdravl̄jāsē
a ù knjizi ljēpo te mòljāšē:
kad pòkupīš gospòdu svātove,
dūg pòtključac nòsi na djèvōjku,
kādā būdē ági mimo dvóra
nek nē vidī siròtice svòje!"*

I: neg⁴⁵

*Kad kādiji bjēlā knjīga dóđe,
gospòdu je svāte pòkupio,
svāte kùpī, grēde po djèvōjku.
Dòbro svāti dòšli do djèvōjkē
i zdrāvo se povrátili s njóme.*

*A kad bīli ági mimo dvóra,
dvjē jē cērece s pēnzere glēdāhū
a dvā s īna prid njū ishòdāhū
tere svòjōj mājci govòrjāhū:*

I: dve...gledaju

I: izhogiaju

I: govoriaju⁴⁶

*"Vráti nām se, mīlā mājko náša,
dà mī tēbe užinati dāmo!"*

I: tebe

*Kād tō čūla Asanāginica,
starjēšini svātōv govóрила:
"Bògom brāte, svātōv starjēšina,
ústavi mi kònje uza dvóra*

I: Starifcini

I: Starifcina

⁴³ Elidira se zbog deseterca jedan od vokala. Uporište za ovakvo rješenje je oblik *Kadii* u izvorniku, koji je moguće čitati kao *kadiji* i kao *kadji*. Prethodna čitanja obično elidiraju oblik *Imoskomu* u *imotskom*, za što nema uporišta u izvorniku. Meni se čini da duži oblik dativa pridjeva bolje odražava stvarno stanje u hrvatskim organskim govovima, te bi njegovo kraćenje predstavljalo zadiranje u gramatičku strukturu južnohrvatskih organskih govora.

⁴⁴ V. prethodnu bilješku.

⁴⁵ Pisarska omaška u izvorniku: *neg*.

⁴⁶ Primjeri u 3. licu plurala *gledaju*, *ishodaju*, *govorjaju* mogli bi se interpretirati i kao historijski prezenti, tim više što dolaze u rečenicama kojima prethodi zavisna rečenica s radnjom izrečenom u perfektu. Protiv toga je ovaj razlog: da je posrijedi prezent, 3. lice ovih glagola bilo bi: *gledaju*, *ishodaju*, ali: *govore*. Za imperfekt postoje dva razloga: prvi je to što je imperfekt u pjesmi i inače obilato zastupljen, a drugi praksa ikavskih pisaca toga vremena (primjerice Andrije Kačića Miošića) da imperfektno *h* kojega u ikavskome sustavu nema, izostavljaju ili, doduše rjeđe, zamjenjuju s *j*. Pretpostavljajući da je upravo to posrijedi, a idući za tragom koji upućuje na ikavski predložak Fortisovoj verziji, pročitala sam takvo *j* u dubrovačkoj inačici kao *h*.

da dàrujēm siròtice mòje!"

Ustavišē kònje uza dvóra.

Svòju djēcu ljēpo daròvala:

I: dizu

svākōm sīnku nòzve pòztlácenē,

I: da pogliane⁴⁷

svākōj ćēri čòhu do poljànē,

I: u beficje

a mālōmu u bēšici sīnku,

njēmū šāljē ũboškē hāljine.

À tō glēdā jùnāk Asanāgo,

ter dòzīvljē dō dvā sīna svòja:

"Hòte āmo, sīrotice mòje,

I: hodte

kad se nēće smīlovati nà vās

I: milovati⁴⁸

mājko vāša, srca rđaskōga"

I: Majko⁴⁹

Kàd tō čūla Asanāginica,

bjēlīm licem ũ zemlju ũdrila

I: udarila⁵⁰,

ùpūt se je s dúšōm ràstavila

òd žalosti, glēdajūć sirótā.

3.4 Čitanje po ikavskome obrascu Imotske krajine

Oslonci za čitanje izvornika su u ovim dijalektološkim spoznajama: refleks jata u osnovama i nastavcima riječi = i; (h) = /h/ ili (j); -io, -eo = ijo, -ejo; akcentuacija je zapadnonovoštokavska. Desno se iza oznake **I:** navodi oblik izmijenjenih primjera u Fortisovu izvorniku, te iza oznake **S:** oblik pročitanih primjera u Splitskome rukopisu.

⁴⁷ Pisarska omaška u izvorniku: *da poljane*.

⁴⁸ U izvorniku: *se milovati* ima značenje 'osjetiti samilost, smilovati se, sažaliti se', pa pretpostavljam da je tiskarskom omaškom ispušteno početno *s* u riječi.

⁴⁹ U izvorniku je naveden oblik Vjd. *majko* umjesto Njd. za subjekt *majka*, što sva dosadašnja čitanja tretiraju kao pisarsku (ili tiskarsku) pogrešku, i ispravljaju kao: *majka*. Čini mi se da bi u čitavu kontekstu mogao funkcionirati i oblik vokativa. Naime, Asanago, osoba koja zbog žestoke impulzivne naravi ima komunikacijskih problema i s najbližima i najdražima, prisustvuje mučnu prizoru do kojega je došlo zbog njegovih krivih reakcija. Već je od povratka kući posve obuzet kajanjem zbog brzoplete odluke da potjera ljubljenu suprugu i tako je gurne u događaje koje nije željela ona, ali ni on. Vjerojatno je i izišao pred dvor željan da je još jednom vidi, možda i da je na neki način odvrati od novoga braka, da joj neizravno uputi poziv da ostane s njime, mameći je susretom s djecom. Sukob između njegove prijeko naravi i podsvijesti koja traži da je oslovi i zamoli da ostane s njime, iskazan je naoko zbunjajućom jezičnom konstrukcijom. Unutar rečenice kojom poziva sinove da se ne ponižavaju moljakanjem majčine samilosti (*Ote amo, sirotice moje, kad se neće smilovati na vas...vaša*) ubačen je dio u kojemu joj se izravno obraća, oslovljava je vokativom *majko*. Na ovu se riječ zapravo nadovezuju zadnje riječi njegove kobno nepravedne optužbe: *majko... srca rđa(v)skoga!*

⁵⁰ Odabrano rješenje *udrila* odgovara i deseteračkoj shemi i obliku ovoga glagola u južnim hrvatskim govorima: *udrit - udrila*.

Žalosnā p̄sānca plemènitē Asanāginicē

Štā se bilī u gòri zèlenōj?

I: scto, **S:** sto⁵¹

Al su snīzi, al su lābutovi?

I: okopnuli, **S:** ocopnili⁵²

Da su snīzi, vèc bi okòpnili,
lābutovi vèc bi polètili.

Nī su snīzi, nīt su lābutovi,
nego šātor ágē Asanāgē.

I: [ciator **S:** çator⁵³

On bòlujē ù ranami ljūtīm.

I: gliutimi **S:** gliutim⁵⁴

Oblazī ga mātēr, i sèstrica,
a ljùbōvca òd stīda nè mogla.

I: mater **S:** majka⁵⁵

Kàd li mu je rānam bòljē bīlo
ter pòrūčā vīrnōj ljūbi svòjōj:

"Nè čekāj me u dvóru bīlōmu,
ni u dvóru, ni u ròdu mōmu!"

Kad kadúna rīči razùmila,
još je jādna ù tōj misli stāla,
jēka stāde kónja oko dvóra,
i pòbiže Asanāginica

da vrāt lòmī kúlē nīz pēnzere.

I: terçu dve **S:** trçu dvi

Zà njōm frčū dvī čère divōjke:

"Vrāti nām se, mīlā mājko nāšā

Nije òvō bábo Asanāgo

već dàiza, Pintórović bēže!"

I vrātī se Asanāginica

ter se vīša brātu òko vrāta:

⁵¹ U govovima Imotske krajine upitno-odnosna zamjenica za značenje 'neživo' ima lik *šta*, pa sam se odlučila za takvo čitanje unatoč tome što obje uspoređivane verzije imaju lik *sto*, i unatoč tome što neki ikavski govori Dalmatinske zagore mogu imati i lik *sto*. Moja je pretpostavka da pjesmu čitam na govoru područja gdje se drama dogodila, odnosno gdje je pjesma vjerojatno prvotno nastala. Oblik *sto* bi u Splitskome rukopisu mogao biti raguzejizam, preostao od redakcije ovoga teksta, koji je pripadao Bajamontijevoj ostavštini.

⁵² U južnim ikavskim govovima ova kategorija glagola ima u infinitivnoj osnovi tvorbeni morfem /-ni-/.

⁵³ U obliku *çator* (*çator*) u Splitskome rukopisu odražava se preklapanje oblika *čiator* (*šator*) s turcizmom *čador*. U ovome je slučaju prednost dana obliku u izvorniku: *šator*.

⁵⁴ Oblik u Splitskome rukopisu odgovara obliku Lmn. pridjevske deklinacije u govoru Imotske krajine (= -im > -in).

⁵⁵ U govoru Imotske krajine postoje oblici *mater* i *majka*, prvi u neutralnu, a drugi u emotivnu kontekstu. Procijenila sam da u ovome dijelu pjesme nije bitan emotivni kontekst u odnosu na Asanaginu majku.

"Dà, mōj brāte, vĕlikĕ sramòtĕ,
di me šālĵĕ òd petero dicĕ!"

Bĕže mùčĭ, ne gòvorĭ nĭšta,
već se màšā u žĕpe svĭjonĕ
i vādĭ njōj knjĭgu oprošćĕn'ja
da ùzimljĕ pòtpunō vinćán'je,
da grĕ š njĭme mājci ũza trāge.

Kad kadŭna knjĭgu proućila,
dvā je sĭna u ćelo ljúbila
ā dvĭ ćĕre u rumĕna lĭca,
a s màla(k)nĭm u bĕšici sĭnkom

odilit se nĭkāko nĕ mogla,
već jĕ brātac zā rŭke ũzĕjo
i jĕdva jĕ s sĭnkom rāstavĭjo,
tĕr jĕ mĕćĕ k sĕbi na konjĭca,
š njōme grĕde u dvōru bĭlōmu.

U ròdu je mǎlo vrĭme stála,
mǎlo vrĭme: nĕ nĕdilju dánā.
"Dòbrā kǎdo, i òd roda dòbrā!"-
dòbrŭ kǎdu pròsĕ sà svĭ stránā,
da nájvećĕ ĭmoskĭ kǎdĭja.

Kadŭna se brātu svōmu mōlĭ:
"Aj, tākō te ne žĕlila, brāco,
nĕmōj mĕne dávat zā nikogā,
da nĕ pucā jǎdnō sŕce mōje

I: brate **S:** brāto

I: gdi **S:** di

I: [svione **S:** svione⁵⁶

I: gnoj **S:** gnoj

I: s' gnime... u zatraghe **S:** uza - traghe

I: sina **S:** sinca

I: due **S:** dvĭ, ... srid...lĭza

I: malahnim u beŕicje **S:** malacnim u
besici

I: odjeliti nikako **S:** odilit se nikako

I: uzeo **S:** uzeo

I: [ĭnkom rastavio **S:** s-sincom rastavio⁵⁷

I: u dvoru bjelomu **S:** k dvoru bielomu⁵⁸

I: ne nedjegliu **S:** ni nedigliu

I: profĕ⁵⁹ **S:** prosu

I: da majvechie⁶⁰ **S:** ja naj-vechie

⁵⁶ U govoru Imotske krajine je u sljedove *-io, -eo* interpolirano čvrsto hijatsko *j*, zbog čega je oblik pročitao kao *svijone*.

⁵⁷ U govoru Imotske krajine je u sljedove *-io, -eo* interpolirano čvrsto hijatsko *j*, zbog čega su oblici *uzeo, rastavio* pročitani kao *uzejo, rastavĭjo*.

⁵⁸ Očigledno je prijedlog *u* ubačen pred dativni oblik zbog produženja deveterca u deseterac. Učinak je gramatički nekorektan: značenje cilja kretanja (dativ) izrečeno je mjestom (lokativ). Takve su zamjene padeža i njihovih značenja uočene u govorima duž jadranske obale, pa pripadaju adrijatizma. Najčešća je zamjena akuzativa i lokativa, no u Marka Marulića se radi versifikacijskih razloga zamjenjuju i drugi padeži (v. o tome u: Iva Lukežić *Čitanja sklonivih oblika u Marulićevoj Juditi*, Fluminensia, 2, Rijeka, 2002., 23-72).

⁵⁹ U govorima Imotske krajine oblik prezentskoga 3. lica množine */-u/* u glagola *i*-razreda je posve periferna pojava.

⁶⁰ U izvorniku tiskarska omaška: *majveće*.

glědajūci siròtice svòje!"

Àli bēže nè ajašē nīšta,
 več jē dājē ìmoskōmu kādji.
 Još kadūna brātu se mòljāšē
 dà njōj pīšē listak bīlē knjīgē,
 dà jē šālĵē ìmoskōmu kādji:
 "Dìvōjka te līpo pòzdravlĵāšē,
 a ù knjizi līpo te mòljāšē:
 kad pòkupīš gospòdu svātove,
 dūg pòtklĵvac nòsi na dīvōjku,
 kādā būdē ági mimo dvóra
 nek nè vidī siròtice svòje!"
 Kad kādji bīlā knjĵga dóde,
 gospòdu je svāte pòkupĵo,
 svāte kŭpī, grēde po dīvōjku.

Dòbro svāti dōšli do dīvōjkē
 i zdrāvo se povrátili š njóme.
 A kad bīli ági mimo dvóra,
 dvi jē cērece s pēnzerē glědājū,

ā dvā sīna prīd njū ìzođājū
 tere svòjōj mājci govòrājū:
 "Vráti nām se, mīla mājko naša,
 dà mī tēbi ūžinati dāmo!"
 Kād tō čula Asanāginica,
 starīšini svātōv govóřila:
 "Bōgom brāte, svātōv starīšina,
 ūstavi mi kònje uza dvóra
 da dārujēm siròtice mòje!"
 Ūstavišē kònje uza dvóra.
 Svòju dīcu līpo daròvala:
 svākōm sīnku nózve pòzlaćenē,

I: hajaſce **S:** ajase

I: gnu ... imof(komu Kadii⁶¹ **S:** je⁶² ...imoscom cadij

I: Imof(komu Kadii⁶³ **S:** imoscom kadij

I: te mogliaſce **S:** se mogliase

I: podkliuvaz **S:** podcluvac

I: dvora **S:** dvore

I: neg⁶⁴ ne vidi **S:** nec ne vidi

I: Kadii **S:** cadji

I: pokupio **S:** po-cupio

S: dug podcluvac nosi na divojcu.

I: s' gnome **S:** s -gnome

I: dvora **S:** dvore

I: dve-je chierce...gledaju **S:** dvi - je
 chiere...gledāju

I: izhogiaju **S:** izogiāju

I: govoriaju **S:** govoraju

I: tebe **S:** tebbi

I: dvora **S:** dvore

I: dvora⁶⁵ **S:** dvore

⁶¹ V. bilješku br. 43.

⁶² Ovome je kontekst primjereniji nenaglašeni oblik *je* nego naglašeni *nju*.

⁶³ V. bilješku br. 43.

⁶⁴ Pisarska (ili tiskarska) omaška u izvorniku: *neg*.

⁶⁵ Iako S ima množinu: *uza dvore*, čitamo *uza dvora* kako je u I, jer se u ostalome dijelu pjesme riječ *dvor* navodi u oblicima jednine (*ni u dvoru*, *ni u rodu momu*), s pretpostavkom da je genitivni oblik *dvora* (*uza dvora*) nastao zbog potreba deseterca (uz *dvor* > *uza dvora*).

*svākōj čēri čōju do poljānē,
a mālōmu u bēšici sīnku,
njēmū šālĵē ūboškē āljine.*

*À tō glēdā jūnāk Asanāgo,
ter dōzīvlĵē dō dvā sīna svōja:*

*"Òte āmo, siròtice mōje,
kad se nēće smīlovati nà vās
mājko vāša, s'ca rđaskōga!"*

*Kād tō čūla Asanāginica,
bīlim līcem ū zemlju ūdrila
ūpūt se je s dūšom rāstavila
òd žalosti, glēdajūc sirótā.*

I: ctohu ...da pogliane⁶⁶ *S:* čohu ...⁶⁷ do pogliane

I: malomu...u bešicje *S:* mallenu...u besici

I: uboške hagline *S:* uboscu aglinu

I: sina *S:* sinca

I: Hodte *S:* otte

I: milovati *S:* s-milovati

I: majko... argiaškoga *S:* majca... argiascoga

I: u zemgliu udarila⁶⁸, *S:* zemgli udarila

I: s' dufciom *S:* dusom

4. Dijalektološki opis i komentari

4.1. Jezične odrednice koje upućuju na pripadnost teksta štokavskome narječju

4.1.1. Oblici upitne i odnosne i neodređene zamjenice za značenje 'neživo': *šta, ništa* (2x)

4.1.2. Uz fonem /ć/ u sustavu postoji i njegov zvučni parnjak, fonem /č/, u primjerima: *dođe, izođaju, rđaskoga*

4.1.3. Štokavska akcentuacija

a) Inventar naglasnih jedinica je četveročlan, s dva općejezična naglasna silazna intonacije (kratki silazni *ā*, i dugi silazni *ā̄*), te dva samo štokavska naglasna uzlazna intonacije (kratki uzlazni *à* i dugi uzlazni *á*). Osim naglasaka u sustavu još postoji nenaglašena duljina (*ā*).

b) Raspodjela jedinica je novoštokavska: uzlazni naglasni nastali su unatražnim pomicanjem naglasne siline sa starojezičnih na nova mjesta unutar riječi (morfološke i fonetske). Kratki naglasni u načelu ne mogu stajati na zadnjemu i središnjemu slogu, od čega su moguća uglavnom neusustavljena odstupanja. Uzlazni naglasni ne mogu stajati na jednosložnim riječima niti na zadnjemu slogu dvosložnih i višesložnih riječi. Nenaglašena duljina može stajati samo iza naglasaka. Prokliza je dosljedna, dvojaka podrijetla i rezultata: protojezična prokliza s kratkim silaznim naglaskom na proklitici, i novoštokavska prokliza s uzlaznim naglaskom na početku fonetske riječi.

⁶⁶ Pisarska (ili tiskarska) omaška u izvorniku: *da poljane*.

⁶⁷ Bez obzira na *čohu* u oba uspoređivana predložka, ovjeravam *čohu* kao oblik koji pamtim iz svoga djetinjstva u Imotskoj krajini.

⁶⁸ V. bilješku br. 50.

4.1.4. Genitiv množine imenica s nastavkom /a/

- muški rod: nedilju *dánā*, jeka *kónjā*
- ženski rod: sa svi *stránā*

4.2. Odrednice koje upućuju na pripadnost nekomu od štokavskih dijalekata ili njegovim konkretnim govorima

4.2.1. Tekst pročitani u ikavskoj inačici

4.2.1.1 Ikavski refleks jata

- u osnovama riječi u primjerima: *bile*, *bili se*, *bilim*, *bilomu* (2x), *dice*, *dicu*, *divojka*, *divojke* (2x), *divojku*, *lipo* (3x), *želila*, *nedilju*, *odiliti*, *pisanca*, *pobiže*, *poletili*, *razumila*, *riči*, *snizi* (3x), *starišina*, *starišini*, *virnoj*, *viša*, *vrime* (2x),
- u nastavcima riječi: u Ljd. 2. sklonidbene vrste u primjerima: *u gori*, *u bešici*, *u knjizi*;
- u Gmn. u primjeru: *sa svi strana*
- na dočetu priloga u primjeru: *di*
- na dočetu brojne imenice ženskoga roda u primjeru: *dvi* (2x)

Ikavski refleks jata svojstven je govorima štokavskoga ikavskoga dijalekata, među koje pripada(ju) i govor(i) Imotske krajine

4.2.2. Suglasnik *h* je dokinut kao fonem;

- njegovo je etimološko mjesto u sustavu na rubovima riječi ostalo prazno u primjerima: *ajaše*, *aljine*, *Asanage*, *Asanaginica* (4x), *Asanaginice*, *Asanago* (2x), *ote* (2.l. mn. imperativa), *svi* (Gmn. zamjenice)

- etimološko mjesto suglasnika *h* u sredini riječi popunjava zamjenski suglasnik *j* u primjeru: *čoju*, te u oblicima 3.l.mn. imperfekta u primjerima: *gledaju*, *govoraju*, *izođaju*, dok u primjeru *malaknim* to mjesto popunjava zamjenski suglasnik *k*.

Potpuno zamuknuće suglasnika (h/ svojstveno je govorima Imotske krajine.

4.2.3. Šćakavizam u primjeru: *oprošćen'ja*.

U štokavskome ikavskome dijalektu uz prevladavajuće šćakavske ima i šćakavskih govora. Govori Imotske krajine su šćakavski.

4.2.4. - l na kraju sloga > o

- u sredini riječi : *svione*
- na dočetu radnoga pridjeva u jednini muškoga roda: *uzeo*, *rastavio*, *pokupio*,

U govoru Imotske krajine je u sljedove *-io*, *-eo* naknadno interpolirano čvrsto hijatsko *j* pa oblici u konačnici glase: *svijone*, *uzejo*, *rastavijo*, *pokupijo*

4.2.5. sibilizacija

Provodi se sibilizacija velara u morfonološkim kategorijama: u DL jd. imenica ž. r. *majci*, *u knjizi*, *u bešici*, i u N mn. imenica m.r: *snizi*

U govorima Imotske krajine je sibilizacija velara u navedenim morfonološkim kategorijama danas nedosljedna. Kako je poznato da ta pojava općenito u jeziku trendira utrnuću, moguće je da je početak toga trenda u govoru Imotske krajine mlađi od 18. stoljeća.

4.2.6. Oblici vokativa

- imenice m. roda (1.a sklonidbena vrsta) u Vjd. imaju padežni nastavak /-e/ *brate* (4x)
- imenice ž. roda (2. sklonidbena vrsta) s nastavkom /a/ u Njd., u Vjd. imaju padežni nastavak /-o/: *kado*, *majko*,
- imenice m. roda (2. sklonidbena vrsta) s nastavkom /a/ ili /o/ u Njd., imaju oblik Vjd. jednak Njd.: *braco*, *starišina*.

Opisano je stanje posve podudarno sa stanjem u govorima Imotske krajine.

4.2.7. Osnove množinskih oblika imenica muškoga roda

Interferiraju neproširene i proširene osnove u istim kategorijama i primjerima: *snizi* (2x), *svate* (2x), *svati*, *žepe* // *labutovi*, *svatove*.

Ista je pojava opservirana i u današnjim govorima Imotske krajine.

4.2.8. Dativ i lokativ množine

Tekst pruža samo dva primjera, oba 2. sklonidbene vrste: Dmn. = /-am/: *ranam*; Lmn. = /-ami/: u *ranami*. To je nešto starije jezično stanje, druga faza na putu prema potpunome sinkretizmu: dativ još zadržava svoj starojezični nastavak /-am/, a lokativ je poprimio stari nastavak instrumental /-ami/. U odnosu na starojezičnu formulu: Dmn. (= -am) ≠ Lmn. (= -ah) ≠ Imn. (= -ami), uspostavljena je novija prijelazna formula: Dmn (= -am) ≠ Lmn. = Imn. (= -ami). Za ostale dvije sklonidbene vrste nema potvrda.

U današnjemu Imotskome govoru sva su tri padeža sinkretizirana: u svima je prevladao stari nastavak Dmn. /-am/⁶⁹, odnosno nova formula: Dmn. = Lmn. = Imn. (= -am). U 1. i 2. sklonidbenoj vrsti također su sinkretizirani oblici Dmn. Lmn. i Imn. padežnim nastavkom /-im/⁷⁰ koji je stari padežni nastavak Dmn. pridjevske deklinacije.

4.2.9. Zamjenice

- stegnuti oblici posvojnih zamjenica: *u momu*,
- oblik *za nikoga*
- oblici *š njime*, *š njome*

Svi su primjeri takva lika i u govoru Imotske krajine.

4.2.10. Pridjevi

- imenička deklinacija neodređena pridjevskoga lika: od roda *dobra*
- dugi oblici u jednini muškoga i srednjega određena pridjevskoga i zamjeničkoga lika: genitiv : *srca rđaskoga*

dativ: se bratu *svomu* moli; *imoskomu* kadiji, a *malomu* ...sinku

lokativ: u dvoru *bilomu*, u dvoru *momu*,

Svi su primjeri takva lika i u govoru Imotske krajine.

⁶⁹ S promjenom nastavačnoga /-m/ u /-n/ = /-an/, pa i dalje u /-on/ (v. Iva Lukežić *Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine, Čakavska rič* 1-2, Split, 2003., str. 5-25).

⁷⁰ S promjenom nastavačnoga /-m/ u /-n/ = /-in/ (v. prethodnu bilješku).

4.2.11. Brojni prilozi

- *petero* dice

Oblici brojnih priloga s dočekom /-ero/ ovjereni su i u govoru Imotske krajine.

4.2.12. Glagoli

- Prezent 3. lice jednine glagola dozivat, mećat: *dozivilje, meće, uzimlje* odgovaraju oblicima u govoru Imotske krajine

- Prezent 3. lice množine glagola prosit, trćat: *prose, trće* odgovara oblicima u pretežnome broju mjesnih govora Imotske krajine, dok su oblici *prosu, trću* mogući u rubnim mjesnim govorima ove skupine.

- Oblici 3. l. jd. aorista glagola doć, pobić i stat: *dodě, pobize, stade*, te oblici 3. l. jd imperfekta glagola ajat, molit, pozdravljat: *ajšaše, moljaše, pozdravljaše*, mogu se ovjeriti u govorima Imotske krajine, iako bi se rijetko rabili u usmenoj komunikaciji. Oblici 3. l. mn. imperfekta glagola gledat, govorit, izođat: *gledaju, govoraju, izođaju* ne bi bili prepoznati kao imperfekti, nego kao prezenti.

4.2.13. Sintaksa oblika genitiva

- neizravni objekt u genitivu moguć je uz glagol gledat: *gledajuć sirota*.

Primjeri s genitivom uz glagol gledat mogući su i u govoru Imotske krajine.

4.3.5. Čakavizmi

4.3.5.1 U konsonantskome sustavu nema zvučnoga parnjaka fonemu /č/; njegovu ulogu preuzima fonem /ž/ kao u čakavskim jezičnim sustavima: *daiža, penžere (2x), u žepe*.

4.3.5.2 Složene suglasničke skupine razriješene su redukcijom prvoga člana kao u čakavskim jezičnim sustavima:

/tsk/ > /sk/: *imoski, imoskomu*

/vsk/ > /sk/: *rđaskoga*.

4.3.5.3 Genitiv množine imenica s nastavkom *ǃ/*:

svätǃv starišina, starišini svätǃv.⁷¹

4.3.5.4 Neokrnjeni oblici lične zamjenice ž. roda za 3. lice u enklitičkoj službi

vadi *njǃj* D, da *njǃj* piše D.

Navedeni primjeri pripadaju čakavizmima opserviranim i registriranim i u govoru Imotske krajine.⁷²

⁷¹ Čini se da je riječ o dvočlanome terminu koji označava uglednoga predvodnika svatovske povorke i svadbenoga ceremonijala (usp. slične nazive kao *stari svat*). Primjer je svakako iz starijega jezičnoga sloja (starojezičnoga) ili čakavskoga supstrata.

Starojezični ništični morfem u Gmn. imenica muškoga roda zabilježen je u reliktima i u govoru Imotske krajine u 20. stoljeću.

⁷² V. rad o tome naveden u bilješci br. 65.

4.3.6 Nepoznate i manje poznate riječi lokalnoga leksika (Riječi potvrđene u *Rječniku imotsko-bekijskoga govora 20. stoljeća*⁷³ nose dodatnu oznaku RIBG. Lik uobičajen u suvremenome imotskom govoru obilježen je u tumačenjima kosim slovima):

ago, m. (2. dekl.), odmilica od aga, turciz. = RIBG: **aga**, *pov.* - častnik bivše turske vojske; zapovjednik

aginica, ž. = agina supruga

aj, uzv. = 1. riječ za izravnije obraćanje sugovorniku; 2. upitna riječ u značenju 'je li?'

ajat - gl. nesvrš. - **ajaše**, imperf. 3. l. jd. = hajati, mariti, obraćati pozornost; RIBG: **ajat** - hajati, mariti

al, vezn. = ali

aljina, ž. - **aljine**, mn. = odjevni predmet; odjeća; RIBG: **aljina** - ženski odjevni predmet; **aljinac** - dugi sukneni muški crni kaput bez džepova i puca, obrubljen i ukrašen usukanim vrpcama; **ići u aljine** - ići u postelju, ići leći

amo, pril. = ovamo; RIBG: **amo** - ovamo, na ovu stranu, u ovo mjesto

babo, m. (2. dekl.), odmilica, turciz. = otac; tata; *ćaća*; *ćako*; RIBG: **ni po babi ni po stričevin** - pravedno, objektivno, nepristrano

beg, m. - **beže**, turciz. = RIBG: **beg** - *pov.* 1. muslimanski plemić, veleposjednik u Turskome Carstvu, 2. seoski bogataš, seoski uglednik; **bego** - čovjek koji se pravi važan; **Bego** - nadimak čovjeku koji se pravi važan

bešika, ž. turciz. = kolijevka; RIBG: **bešika** - kolijevka, zipka

čoja, ž., turciz. = čoha: čvrsto sukno od valjane vune, i odjeća od njega; RIBG: **čoja** - čoha; debelo grubo sukno

ćer, ž. - **dvi ćere** - **svakoj ćeri** = kći; dvije kćeri; svakoj kćeri; RIBG: **ćer** - kćer, kći

ćerca, ž. **dvi ćerce** = kćerka; dvije kćerke

da, vezn. i uzv. = 1. veznik *da*; 2. veznik *no*, *ali*; 3. riječ kojom se skreće pozornost na koga ili što

daiža, m. (2. dekl.), turciz. = ujak, majčin brat; RIBG: **ujac** - ujak, materin brat

dvor, m. = kuća na imanju s dvorištem; RIBG: **dvor** - dvorište

***gresti** gl. - **gre** / **grede** = ići, hodati; ide (oblici s osnovom *gred* - nisu potvrđeni u današnjim govorima Imotske krajine),

izodati, gl. nesvrš. - **izodaju** = izlaziti; izlaze

jeka, ž. - **stade jeka** = 1. jeka (odzvanjanje); 2. odjek - nastade odjek (konjskih potkova); RIBG: **jeka** - odbijanje glasa ili zvuka u prirodi ili pećini

kadija, m. (2. dekl.) turciz. = sudac; RIBG: **kadija** - šerijatski sudac; sudac općenito;

kadija te tuži, **kadija ti sudi** - nisi u mogućnosti da se braniš

kadli, pril. = kad li, čim, odmah potom; **kadli** - vez. za isticanje da se što iznenada dogodilo

kaduna, ž. turciz. = gospođa

⁷³ Ivan Branko Šamija: *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Društvo Lovrečana Zagreb, Zagreb, 2004.

- kada*, ž. odmilica od kaduna = gospa
- knjiga*, ž. = pismo; RIBG: *knjiga* - pismo
- knjiga oprošćenja*, term. = otpusno pismo
- labut*, m. - *labutovi* = labud; labudovi
- mala(k)an*, pridj. odr. - *malaknom* = maleni, malešni; malenomu; RIBG: *malašan* i *malašan* - malen, sitan, nizak
- mašat se*, gl. nesvrš. - *maša se* = posezati; poseže; RIBG: *mašat se* - posezati za čime, dohvaćati što
- mater*, ž. = mati, majka; RIBG: *mater* - majka
- mećat*, gl. nesvrš. - *meće* = stavljati; RIBG: *mećat* - metati, stavljati
- mućat*, gl. nesvrš. - *mući* = šutjeti; šuti; RIBG: *mućat* i *mućit* - šutjeti, mućati
- najveće*, pril. = najviše, ponajviše
- nedilja dana*, term. = tjedan (dana)
- nozva*, ž. - *nozve* = riječ je nejasna značenja, a u obliku *nozve* zapisana je oba predložka (u Fortisovu i u Splitskome rukopisu); iznesene su pretpostavke da znači 'kožni nazuvci', 'čizme', 'noževi', 'korice za noževe', 'mestve' (turc. vrsta kožne obuće s mekim potplatima i bez peta); RIBG: *nazuvak* - ono što se nazuje ili navuče na nogu
- oblazit*, gl. nesvrš. - *oblazi* = obilaziti, pohoditi; obilazi, pohodi; RIBG: *oblazit* - obilaziti
- odilit se*, glag. svrš. = odijeliti se, odvojiti se od koga
- odit*, glag. nesvrš. - *ote* = ići, hoditi; hajdete/ hajte (ajte)
- oprošćenje*, sr. = oprost, oslobođanje od kakve obveze
- penžera*, ž. turciz - *s penžere* = prozor, okno; s prozora; RIBG: *pendžer*, m - *prozor*
- poljana - do poljane*, fraz. = do tla (o duljini skuta na odjeći)
- poručat*, gl. nesvrš. - *poruča* = slati poruku, poručivati; poručuje
- potključavac* ili *potključavak*, m. = riječ nije posve jasna značenja: neka vrsta pokrivala dovoljno prostranoga da prekrije čitavo tijelo i sakrije osobu od pogleda, i istovremeno joj onemogućujući gledanje vanjskoga svijeta.
- povratit se*, gl. svrš. - *povratili se* = vratiti se; vratili se
- rdaski*, pridj. - *rdaskoga* = hrđavski, pren. loš, zao; lošega; RIBG: *rđa* - 1. hrđa; nevolja, 2. loš čovjek; *rdav* - 1. hrđav, 2. *pre*n. loš, zao
- rod*, m. - *u rodu* = 1. rod; 2. rodbina, krvna svojta; u rodbine
- sirotica*, ž. umanj. od sirota = dijete bez roditelja; RIBG: *sirota* - onaj koji je ostao bez majke (ili bez oba roditelja); jadan, bijedan
- svijon*, pridj. -u (žepe) *svijone* = svilen; u svilene (džepove)
- stāt*, svrš. - *stāde* (jeka) = nastati; nastade (jeka, odjek)
- stāt*, gl. nesvrš. - *stāla* = stajati; stajala
- ter* i *tere*, vezn. = te; RIBG: *ter* - produljeni oblik vezn. *te*
- uboški*, pridj. - *uboške* (aljine) = 1. sirotički, 'koji se odnosi na siroticu' (v.); sirotička

odjeća (odjećica za sirotu); RIBG: **ubožan** - tijesan, uzak (o odjeći)
udrit, gl. svrš. - **udrila** = udariti; udarila; RIBG: **udrit** - udariti
uput, pril. = usput, putem
ustaviti, gl. svrš. - **ustavi** = zaustaviti; zaustavi (imper.); RIBG: **ustaviti** - zaustaviti (konja u zogu, zaprežna kola)
uza i **uz**, prijedl. = uz
uzatrage i **uza trage**, pril. = unatrag, vraćajući se po tragu, tragom
užinati, gl. svrš. i nesvrš. = ručati; RIBG: **užina** - (glavni) popodnevni objed; **užinati** - jesti užinu
žep, m. turciz. - **u žepe** = džep; u džepove

4.3. Jezični opis teksta pročitana u jekavskoj inačici

Opis je podudaran s prethodnim opisom ikavske inačice Imotske krajine, osim u sljedećim točkama:

4.3.1. Oblici upitne i odnosne i neodređene zamjenic za značenje 'neživo': *što, ništa* (2x)

4.3.2. Jekavski refleksi jata

- u osnovama riječi u primjerima: *bjele, bjeli se, bjelim, bjelomu* (2x), *djece, djecu, djevojka, djevojke* (2x), *djevojku, ljepo* (3x), *željela, nedjelju, odjeliti, pjesanca, pobježe, poletjeli, razumjela, rječi, snjezi* (3x), *starješina, starješini, vjernoj, vješa, vrijeme* (2x),

- u Gmn. u primjeru: *sa svjeh strana*

- na dočetu priloga u primjeru: *gdje*

- na dočetu brojne imenice ženskoga roda u primjeru: *dvje* (2x)

Ikavski refleks jata je u nastavcima imenica: u Ljd. 2. sklonidbene vrste u primjerima: *u gori, u bešici, u knjizi*;

4.3.3. Suglasnik *h* je fonem na etimološkim mjestima u primjerima: *čohu, gledahu, govorahu hajaše, haljine, hote* (2. l. mn. imperativa), *ishođahu, malahnim, hote* (2. l. mn. imperativa), *svjeh* (Gmn. zamjenice).

Primjeri *Asanage, Asanaginica* (4x), *Asanaginice, Asanago* su imena primljena iz sustava koji nema suglasnika /h/.

4.3.4. Štakavizam u primjeru: *oprošten'ja*.

Literatura

Xalostna pjesanza plemenite Asan-Aghinize (u knjizi: Alberto Fortis: *Viaggio in Dalmazia. I-II*, in Venezia MDCCLXXIV, I. 98-104)

Вук Стеф. Караџић: *Жалостна песна племените Асан-агинице* (Гакољер Сербалџа Мухамеданскога закона). (u: *Мала просмонароба славено-сербска Песнарица*, У Виени 1814., 112 - 116)

- Vuk Stef. Караџић: *Hasanaginica* u: *Srpske narodne pjesme*. Knjiga treća. Biograd [Beograd], 1894, prema bečkome izdanju 1846. priredio Ljub. Stojanović, str. 513 - 519.
- Srećko Dujam Karaman: *Narodna pjesma iz Spljeta* [*Hasanaginica*], Slovinac, god. V, br. 23, Dubrovnik, 11. XI. 1882., str. 497-498.
- Franc Miklošič 1883. objavio originalni tekst Hasanaginice (Naslov: *Ueber Goethe's Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga. Geschichte des Originaltext und der Uebersetzungen*. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch Classe, CIII Band, II Heft, Wien 1883., 413-490.
- Milan Ćurčin: "*Hasanaginica*" u narodu (*Meštrovićeva verzija*), Nova Evropa, XXV/3-4, Zagreb, 1932., str. 119-130.
- Matija Murko *Der Klaggesang der edlen Frauen des Asan Aga. Zu Goethes Gedächtnis*, Slavische Rundschau IV, 1932., S 97-114.; Brünn -Prag - Leipzig-Wien, 1937, str. 9-32 i 55.
- Matija Murko: *Asanaginica sa Šipana*, Nova Evropa, XXVIII/4-5, Zagreb, 1935., 112-119.
- Matija Murko: *150 godina Asanaginice u literaturi i usmenom predanju*, (u: *Hasanaginica 1774-1974*, Svjetlost, Sarajevo, 1975. str., prijevod Mire Đorđević s njemačkoga jezika članka: Matija Murko *Der Klaggesang der edlen Frauen des Asan Aga. Zu Goethes Gedächtnis*, Slavische Rundschau IV, 1932, S 97-114.; Brünn -Prag - Leipzig-Wien, 1937., str. 9-32 i 55-79.
- Žarko Muljačić: *Od koga je A. Fortis mogao dobiti tekst "Hasanaginice"*, Radovi Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet Zadar, god 11, sv. 11. Razdio društvenih znanosti (7), 1972./1973., str. 277-288.
- Josip Vončina: *O istraživanju jezika starije hrvatske književnosti*, Umjetnost riječi 3, Zagreb, 1970., str. 295-303.
- Dalibor Brozović- Pavle Ivić: *Jezik, srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1988.
- Josip Vončina: *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Književni krug Split, Split, 1988.
- Josip Vončina: *Hrvatski jekavski dugi jat*, Forum 32/4-6, Zagreb, 1993. (i u knjizi: *Preporodni jezični temelji*, Zagreb, 1993.
- Nataša Bašić: *Jatovska raslojenost u Kašićevim djelima*, Radovi Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 27., Zagreb, 2001., str. 7-29.
- Iva Lukežić: *Čitanja sklonivih oblika u Marulićevoj Juditi*, Fluminensia, 2, Rijeka, 2002., 23-7.
- Iva Lukežić: *Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine*, Čakavska rič 1-2, Split, 2003., 5-25.
- Josip Lisac: *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
- Alberto Fortis: *Put po Dalmaciji*, priredio Josip Bratulić, Marjan tisak, Split, 2004.
- Ivan Branko Šamija: *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Društvo Lovrećana Zagreb, Zagreb, 2004.

Mira Menac - Mihalić: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje - Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Sanja Vulić: *Rešetarova zapažanja o dubrovačkom govoru potkraj XIX. i u prvim desetljećima XX. stoljeća*. Zbornik o Milanu Rešetaru, Hrvatski književni povjesničari, Znanstveni zbornici sv. 9, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 261.-269.

LETTURA DIALETTOLOGICA DELLA "ASANAGINICA" DI FORTIS

Riassunto

La trascrizione della poesia di Fortis sulla Asanaginica anche nelle più nuove edizioni croate segue nelle principali strutture linguistiche la lettura di Vuk Stefanović Karadžić della prima metà del XIX secolo. Nell'articolo si indagano le possibilità di lettura della versione originale in lingua croata.

DIALECTOLOGIC READING OF FORTIS' "ASANAGINICA"

Summary

The transcription of Fortis' poem on Asanaginica linguistically follows the 19th century reading of Vuk Stefanovic Karadzic even in the newest Croatian editions. The article researches the possibilities of reading the original version in the Croatian language.

Podaci o autoru:

Dr. Iva Lukežić, redoviti profesor na Filozofskom fakultetu u Rijeci, Trg J. Klobučarskog 1, 51 000 Rijeka; kućna adresa: grobnik 5, 51219 Čavle, tel 051/259-632